

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

ДЗЮБЕНКО Юлія Михайлівна

УДК 321.6/7:342.3

ФЕНОМЕН ГІБРИДНИХ РЕЖИМІВ В СУЧАСНОМУ
ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
ПОЛЬОВИЙ Микола Анатолійович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
професор кафедри соціальних теорій

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
АНДРУЩЕНКО Тетяна Вікторівна,
Інститут вищої освіти Національної академії
педагогічних наук,
провідний науковий співробітник відділу
інтернаціоналізації вищої освіти

доктор політичних наук, професор
НАГОРНЯК Тетяна Леонтіївна,
Донецький національний університет
(м. Вінниця),
проректор з науково-педагогічної роботи,
стратегічного розвитку та інноваційної діяльності

Захист відбудеться 17 червня 2016 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розіслано «16» травня 2016 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. І. Ростецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дисертаційного дослідження. Сучасні політичні процеси характеризуються демократичними перетвореннями у більшості країн світу, які, в свою чергу, можуть супроводжуватися певними проблемами. Особливої уваги заслуговує проблема загроз становлення демократії та можливості переходу до гібридного режиму. Ця проблема набула своєї гостроти для нашої держави після 2010 року, коли постало питання про можливість повернення політичного режиму в Україні до авторитаризму. Насамперед, це зумовлено значним розривом між метою, завданнями та можливостями здійснення реформування суспільства, його демократизації. Реалізація в життя та посилення цих загроз сприятиме переходу від демократичних перетворень до реверсивного транзиту. Політичний розвиток України після подій Євромайдану показує, що значна небезпека для демократичного шляху розвитку зберігається для нашої країни навіть в умовах формально демократичних та легітимних інститутів.

Необхідність дослідження загроз демократії та феномену гібридних режимів особливо важлива в сучасних глобалізаційних умовах, адже демократичний транзит сприяє знаходженню державі свого місця і ролі у світовому співтоваристві та надасть змогу Україні забезпечити подальшу демократизацію суспільства та побудувати європейську розвинену державу. Але для України надзвичайної гостроти продовжує набувати дана проблема, адже політичний режим нашої держави перебуває на стадії переходу від авторитарного до демократичного, з постійними коливаннями в один та другий бік. Так, революція 2004 року сприяла демократизації, подальший політичний режим за президентства В. Януковича розглядається вітчизняними та зарубіжними науковцями як повернення до авторитаризму. Євромайдан знову змінює вектор розвитку нашої держави. Тепер лише комплексні та послідовні реформи дадуть змогу Україні йти шляхом демократизації без періодів зворотного руху. Цьому сприятиме комплексний аналіз феномену гібридного режиму в політичній теорії та практиці, з'ясування його передумов та сприятливих факторів, виявлення сучасних загроз для демократії в нашій державі та їх подолання і попередження нових.

Все вищенаведене обумовлює актуальність обраної теми дисертаційного дослідження як для політичної теорії, так і для української та світової практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено в рамках планової науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» за темою «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (№ державної реєстрації – 011U0006H), безпосередньо пов'язане з комплексною науково-дослідною темою кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія розвитку України в сучасному цивілізаційному просторі».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є концептуалізація феномену гібридних режимів у сучасному політичному просторі, визначення процесу їх формування, основних рис та форм прояву.

З огляду на поставлену мету визначено наступні дослідницькі завдання:

- розглянути основні концептуальні напрями наукового вивчення демократичного та недемократичного політичного режимів;
- з'ясувати сутність феномену гібридних режимів та визначити його основні риси;
- проаналізувати типологію гібридних режимів та з'ясувати особливості окремих його видів;
- розкрити зміст основних концепцій гібридних режимів;
- проаналізувати основні методологічні підходи до комплексного дослідження феномена гібридних режимів;
- проаналізувати досвід гібридних режимів в Україні та світі;
- визначити походження та прояв авторитарних тенденцій в сучасному соціально-політичному просторі;
- з'ясувати тенденції деформації демократичних режимів в країнах, що трансформуються, та сталих демократіях;
- виявити, проаналізувати та класифікувати сучасні загрози демократії в Україні, їх передумови і можливі шляхи послаблення та подолання.

Об'єктом дослідження є трансформація сучасних політичних режимів.

Предметом дослідження є особливості процесу формування та характерні ознаки сучасних гібридних режимів.

Методи дослідження визначаються потребою комплексного аналізу проблеми та базуються на використанні міждисциплінарного підходу. В його рамках використовувались як загальнонаукові, так і спеціальнонаукові методи.

Друга група представлена якісними (історичний, порівняльний, структурно-функціональний та інституційний методи) та кількісними методами (індекс демократії, Загальний індекс трансформації, складовими якого є Статусний індекс та Індекс управління).

Для проведення аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду демократичних та реверсивних переходів використовувались емпіричні дослідження виміру рівня демократичності перехідних країн міжнародної неурядової організації Freedom House у рамках дослідницької моніторингової програми Nation in transit, прикладні дослідження трансформаційних процесів Фонду Бертельсмана, соціологічний аналіз громадськості перехідних країн австрійського вченого К. Херпфера у рамках дослідницької програми «Барометр нових демократій».

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена проблематикою, яка до цього часу не мала цілісного розгляду, а саме комплексним

дослідженням феномену та сучасних тенденцій становлення гібридних режимів, а також комплексом застосованих у дослідженні методів.

Наукова новизна полягає, зокрема, у наступних положеннях та висновках дисертаційного дослідження, які виносяться на захист:

вперше:

з'ясовано характерні риси типів гібридних режимів, що дало змогу при подальшому аналізі тенденцій деформації демократичного режиму в Україні та Грузії встановити модель політичної трансформації та запропонувати поняття «реверсивний транзит», яке характеризує повний перехід від демократії до авторитаризму зі збереженням «імітованих демократичних інститутів»;

проведено аналіз сучасних демократичних та недемократичних трендів в Україні та світі, що дало змогу спрогнозувати авторитарні тенденції на пострадянському просторі, в Латинській Америці, Азії та Африці;

визначено сучасні тенденції деформації демократичних режимів як держав, що перебувають в процесі трансформації, так і сталих демократій Західної Європи та Північної Америки. Обґрунтовано, що в процесі глобальної демократизації за умови використання застарілого підходу «глобальної демократизації» буде поширюватися тенденція до формування гібридних режимів. Доведено, що лише використання іншого підходу – диверсифікація демократії та розширення варіантів демократичного розвитку, сприятиме послабленню означеної тенденції;

проведено аналіз сучасних проявів деформації демократичних режимів, що дало змогу виявити загрози демократії в сучасній Україні. Розроблена класифікація таких загроз і виділені найбільш важливі політичні та соціальні загрози;

уточнено:

специфічні характеристики гібридного режиму в різних регіонах світу; зміст базових поняттєвих конструктів дослідження феномену гібридного режиму, таких як «гібридний політичний режим», «демократура», «диктабланда», «змагальний авторитаризм»;

типологію чистих та гібридних типів політичних режимів;

проаналізовано помірковано-авторитарний, жорстко-авторитарний, (одним з різновидів якого розглянуто авторитарний режим з «тоталітарним синдромом») та класичний тоталітарний режим;

дістало подальшого розвитку:

концепція тенденцій та чинників демократизації в сучасному глобалізованому світі. Встановлено загальну тенденцію останніх років до посилення тенденцій гібридизації політичних режимів в країнах, що лише стали на шлях демократизації;

оцінка внутрішніх за зовнішніх факторів, що сприяють «відкату» демократичних перетворень.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації розширюють простір для подальшого

дослідження широкої проблематики, пов'язаної з дослідженням феномену гібридного режиму в Україні та світі: внутрішніх та зовнішньополітичних сприятливих факторів, історичних передумов, загроз для сучасної демократії та можливих шляхів їх подолання.

Ряд висновків дослідження представляють доробок до теоретико-методологічного потенціалу політичного знання. Виділений в рамках дисертації ракурс аналізу феномена гібридних режимів (з позиції зворотного руху до авторитаризму) стимулює подальше вдосконалення методологічного апарату та розробку нових концепцій. Це дає підстави для пошуку нових шляхів вирішення завдань зі становлення сталої демократії в Україні та світі.

Основні положення та висновки дослідження можуть бути використані органами державної влади, політичними партіями і рухами для прогнозування розвитку політичних процесів в країні, для зміцнення механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави. Зібрані в дисертації матеріали та запропоновані висновки можуть знайти застосування в науково-педагогічній діяльності при підготовці загальних і спеціальних курсів у вищих закладах освіти, написанні навчальних посібників з політологічних дисциплін, в тому числі з теорії політичних систем, порівняльної політології, політичної конфліктології, з теоретичних засад демократизації тощо; в процесі консультування політичних та адміністративних керівників. Окремі положення роботи можуть бути також використані у викладанні загального курсу політології та при розробці спецкурсів «Теорія модернізації», «Теорії і моделі демократії», «Моделі та механізми політичної влади».

Апробація результатів дисертації. Основні висновки та положення дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях та науково-методичних семінарах кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія». Теоретико-методологічні положення та ідеї, які розвиваються у дисертаційному дослідженні, доповідались та обговорювались під час наступних міжнародних наукових конференцій: щорічні наукові конференції професорсько-викладацького складу НУ «ОЮА» «Правове життя сучасної України» (Одеса, 2014; Одеса, 2015); IV Конвент МАСПН «Політична наука. Контури міждисциплінарного перетину» (Одеса, 2014); міжнародна науково-практична конференція «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (Одеса, 2015).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у 10 публікаціях, 6 з яких у наукових виданнях, які є фаховими в галузі політичних наук, та 1 у науковому зарубіжному виданні.

Структура дисертації обумовлена специфікою об'єкта і предмета дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота складається із вступу, чотирьох розділів основної частини, які поділяються на 8 підрозділів, висновків до розділів, висновків і списку використаних джерел.

Обсяг дисертаційної роботи: усього – 210 сторінок, загальний обсяг – 188 сторінок. Список використаних джерел становить 22 сторінки (217 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито зв'язок роботи із відповідними темами колективних наукових досліджень, визначено об'єкт, предмет, сформульовано мету та завдання дослідження, охарактеризовано використані у роботі загальнонаукові та спеціальні політологічні методи, її наукову новизну та практичне значення, представлено відомості щодо апробації та публікації результатів дослідження.

У **першому розділі «Теоретичні засади наукових досліджень політичних режимів»**, який складається з двох підрозділів, охарактеризовано зміст та генезис феномену гібридного режиму як складової політичного процесу.

У *підрозділі 1.1 «Політико-правовий зміст поняття демократичних та недемократичних режимів»* аналізуються наукові праці щодо політичного режиму та гібридного режиму, зокрема. Відзначено, що на сучасному етапі узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду обумовило появу оригінальних теоретичних та методичних розробок соціально-політичних аспектів гібридного режиму. Значними серед них є роботи Т. В. Андрущенко, М. О. Баранов, Ж. Бешлер, Р. В. Білійчук, С. Гантінгтон, Дж. Голдстоун, Ш. Ейзенштадт, Д. М. Лакішик, О. Г. Михайловська, Т. Л. Нагорняк, О. Нікандров, І. І. Погорська, А. Токвіль, Ф. Шміттер та інших авторів. Безпосередньо проблематика гібридних режимів розглядалась в роботах Л. Вей, Л. Даймонда, Г. О'Доннелла, Ф. Закарія, Т. Карозерс, С. Левіцкі, М. Оттауейя, А. Шедлєрта, Ф. Шміттера, та ін.

Визначено, що у вітчизняній науці не існує єдиного, визнаного знання про сутність, природу, динаміку гібридних режимів, що і обумовлює потребу подальшого наукового аналізу.

У *підрозділі 1.2 «Особливості феномену гібридного політичного режиму»* визначено, що існує три фактори, які визначають гібридний режим: 1) політична участь та залученість у міжнародні структури. Чим вища залученість, тим більші шанси переходу до демократії; закрита політика, в свою чергу, призводить до авторитаризму; 2) кількість «імітованих» демократичних інститутів. Чим більша кількість інститутів, тим більше у нього шансів поступово в неї перетворитися у демократичний режим; 3) наявність великого зовнішнього торгового і політичного партнера. Якщо це демократія (наприклад, США чи ЄС), режим буде рухатися до демократії. Якщо це автократія, режим буде дрейфувати до автократії, або розпадеться.

Встановлено, що серед науковців не розроблена єдина і всеосяжна класифікація гібридних режимів. Однак аналіз існуючих спроб їх типологізації дозволяє виділити електорально-автократичний та конституційно-олігархічний тип гібридного режиму. Серед критеріїв розмежування типів гібридних режимів можна виділити рівень дотримання принципів «електоралізму» та «конституціоналізму», тобто ступінь свободи виборів, закріплення та гарантування політичних прав, ступінь реалізації принципу верховенства права, а також розгалуженість та забезпеченість соціальних прав у державі.

У висновках до першого розділу визначено, що накопичені знання про природу та сутність гібридного режиму дозволили визначити, що особливостями даного типу політичного режиму є наявність таких ознак, які не притаманні ані демократичному, ані авторитарному політичному режиму.

У другому розділі **«Методологічні засади дослідження еволюції політичних режимів»**, який складається з двох підрозділів, розглянуто та охарактеризовано основні концепції політичного режиму та визначено методологічні підходи до комплексного дослідження феномену гібридного режиму у сучасних політичних процесах.

У підрозділі 2.1 *«Концептуальні засади дослідження політичного транзиту»* визначено, що феномен політичного транзиту та зворотних змін політичного режиму розглядався як західними, так і вітчизняними вченими. Незважаючи на індивідуальний шлях демократичного переходу кожної країни дослідниками було сформульовано основні передумови успішного транзиту, його стадії, їх особливості та фактори, що на них впливають.

Серед сучасних досліджень політичного транзиту можна виділити три групи теорій: ті, які аналізують перехід до демократії; розпад демократичних режимів та делегативну демократію.

Встановлено екзогенні та ендогенні фактори авторитарних тенденцій. Відповідно до цього в теорії сформувалось кілька підходів до розуміння основних факторів, що впливають на транзитивні процеси: структурний (розглядає в якості рушійної сили таких процесів діяльність держави та нації зі створення культурних, економічних та соціальних передумов демократії), процедурний (виходить з думки про те, що демократичний перехід обумовлений суб'єктивним вибором політичних акторів в конкретних політичних обставинах), аналітичний (виходить з поєднання попередніх двох, з домінуванням того чи іншого на різних стадіях переходу), підхід детермінованості політичних процесів соціально-економічними явищами, системний, ціннісний, мінімалістський (заснований на критерії виборів) та неінституційний (передбачає перегляд ролі конкретних інститутів в політичному процесі).

У підрозділі 2.2 *«Методологічні підходи до комплексного дослідження феномену гібридного режиму у сучасних політичних процесах»* визначено методологічну основу дослідження гібридного режиму.

До першої групи належать методи індукції та дедукції, аналізу та синтезу, порівняння й аналогії, описово-конкретного опису та абстрактної інтерпретації, спостереження й експерименту, стратегічного аналізу та логіко-математичне моделювання.

Друга група представлена кількісними методами (індекс демократії, Загальний індекс трансформації, складовими якого є Статусний індекс та Індекс управління), та якісними методами. Серед останніх – історичний метод, що використовувався під час аналізу світового та вітчизняного досвіду демократичних та недемократичних переходів, а також факторів, що їм сприяють. Порівняльний метод використано під час аналізу закономірностей та специфічних рис трансформаційних процесів в різних регіонах світу (на пострадянському просторі, в Латинській Америці, Азії тощо), їх порівняння, що надало можливість виявити спільні і відмінні риси цих процесів.

Структурно-функціональний метод дав змогу розглянути поняття політичного режиму та виявити його складові елементи.

Неоінституційний метод застосовувався при аналізі інституційної складової процесів демократичних та реверсивних переходів, а також при аналізі людського фактору, що сприяв демократизації або, навпаки, реверсивному руху держави.

У висновках до другого розділу підсумовано результати аналізу специфічних характеристик феномену гібридного режиму. Визначено основні методологічні підходи та категорії дослідження.

У третьому розділі «Гібридні режими у світовому та вітчизняному контексті» охарактеризовано основні тренди та особливості еволюції феномену гібридного режиму у світі та Україні, зокрема.

У підрозділі 3.1 «Світовий досвід гібридних політичних трансформацій» на основі чотирьох індикаторів (політична участь, верховенство права, політична і соціальна інтеграція, інклюзивність та недискримінація) охарактеризовано тренди демократичного та недемократичного транзиту. Зокрема відзначено, що країни Близького Сходу та Північної Африки в аспекті розвитку демократії відстають від усіх інших країн. В цілому, демократичні цінності та інститути все ще недостатньо розвинені в регіоні, навіть після переворотів 2011 року. Тільки Туніс зробив успішне просування на шляху до демократії, заснованої на відносно сильному парламенті та порівняно слабкому президенті, що є дуже рідкісною моделлю державного устрою в регіоні, де більшість держав мають необмежено сильного (владного) главу держави (тільки Ліван і, частково, Кувейт мають аналогічну модель устрою). Східноєвропейські, кавказькі та центральноазіатські країни пострадянської Євразії характеризуються зростанням авторитарних тенденцій, починаючи з 2014 року, що зумовлено втручанням Росії у внутрішні справи. Країни Океанії та Індонезії характеризуються тим, що авторитарні уряди, як і раніше, перевищують число демократій в Азії, або тому, що вони витримали імпульс демократизації всі разом (Китай, Лаос, Північна Корея) або тому, що почались реверсивні

відкати до досягнення стадії демократичної консолідації (Афганістан, Камбоджа, Таїланд). Крім того, багато нових демократій (особливо в Південній Азії) стикаються з виснажливими проблемами, в тому числі з політичною поляризацією, швидкою політичною мобілізацією різних груп, деінституціоналізацією ролі лідерів, нездатністю політичних інститутів йти в ногу зі зростаючим попитом на більш ефективне управління тощо. У таких країнах, як Бангладеш, Пакистан і Таїланд демократичні кризи завершилися військовими переворотами, в той час як в інших країнах це призвело до тривожної ерозії демократичних рис (Філіппіни, Шрі-Ланка). Встановлено, що за винятком Китаю та деяких міні-держав в Південно-Східній Азії і південній частині Тихого океану, всі країни в регіоні, принаймні формально, мають інституційні атрибути представницької демократії.

У підрозділі 3.2 «Сучасний стан політичного режиму та авторитарні тенденції в Україні» розглянуто сучасні особливості авторитарних тенденцій у політичному просторі України.

Встановлено, що з кінця періоду президентства В. Ющенка Україна втратила ряд позицій в списку ознак вільних та демократичних країн за рейтингом неурядової міжнародної організації Freedom House, опустившись до рівня таких держав, як Пакистан, Колумбія та Мозамбік, та перейшла від розряду «вільних країн» до «частково вільних». Поступово демократичні здобутки України виявилися знівельованими. В Україні почали розвиватися небезпечні авторитарні тенденції. В Україну повернулися такі явища як політичні ув'язнення, кримінальні покарання за участь у противладних виступах, залежність судової та законодавчої гілки влади від виконавчої, зокрема президента. Вибори хоч і мали демократичні ознаки, але супроводжувалися впливами адмінресурсу ще на етапах висування кандидатів та партій, маніпуляціями з виборчим законодавством.

Встановлено, що Україна за часів президентства В. Януковича повністю відповідала восьми та частково відповідала решті з дванадцяти типових ознак авторитарного режиму. Цьому сприяли популістська багатовекторність, відсутність консенсусу всередині суспільства та на рівні політичної еліти тощо. Радикальні дії з боку держави під час Євромайдану та прийняття «диктаторських» законів підтверджують висновок про реверсивний транзит (повернення від демократії до авторитаризму) України в цей час.

У висновках до третього розділу визначено, що з початку ХХІ століття більшість країн світу мають тенденцію до наявності «імітованих» демократичних інститутів, що, в свою чергу, свідчить про збільшення кількості країн з гібридними режимами.

У четвертому розділі «Сучасні тенденції деформації демократичних режимів» охарактеризовано особливості поступової авторитарної деформації нестійких демократій в сучасних умовах.

У підрозділі 4.1 «Процеси авторитарної трансформації демократичних режимів в сучасному соціально-політичному просторі»

проведено аналіз, який показує, що з кінця ХХ ст. до теперішнього часу кількість авторитарних режимів в Європі та Азії значно збільшилась та має тенденцію до розширення. Якщо в 1995 році такими визнавались лише Білорусь, Туркменістан і Узбекистан, то в 2010-х роках до них додають ще Азербайджан, Угорщину, Таджикистан, Киргизстан, Російську Федерацію і Україну часів президентства В. Януковича. Авторитарні тенденції, хоча і меншою мірою, але проявилися в Хорватії, Албанії, Сербії, Косово, Македонії та ін. Єдиною країною серед держав Центральної та Південно-Східної Європи, що має лише позитивну динаміку, вважається Чеська республіка. Позитивні зрушення в сфері боротьби з корупцією показує Румунія, в реформуванні судової системи – Польща.

Як показав аналіз, несприятливі внутрішньополітичні авторитарні тенденції в Україні було послаблено під час Євромайдану. Проте нині вони підсилюються через дії Росії щодо нашої держави.

У підрозділі 4.2 «Сучасні загрози реверсивного транзиту в Україні» визначено, що у 2014 році в Україні відбулися найбільш резонансні політичні події з часів визнання її незалежності у 1991 році.

Доведено, що незважаючи на повалення корумпованого режиму президента Януковича, подолання корупції залишилося основним викликом для України. У жовтні 2015 року було прийнято новий реанімаційний пакет законів, що відкрив шлях до тривалих інституційних змін.

Визначено, що Україна повернулася на шлях демократичного розвитку, але стабільність і надійність її нової влади і незрілих владних інститутів постали перед серйозними випробуваннями, спричиненими анексією Криму та фактичною війною на Сході України. Українська влада фактично втратила контроль над понад третинною територією Донецької та Луганської областей та потрапила у стан постійної воєнної небезпеки.

Незважаючи на те, що протестний рух Євромайдану став відправною точкою нової суспільно-політичної реальності в Україні, шлях держави до потужної демократії не буде коротким і легким. Визначено, що політичний процес в Україні після перемоги Євромайдану характеризується суперечливими тенденціями, які відображають як спроби збереження авторитарних ознак під приводом зовнішньої небезпеки, так і спроби демократичних перетворень.

У висновках до четвертого розділу визначено, що авторитарні тенденції, починаючи з 2000 року, зростають або залишаються незмінними у більшості країн, визначено основні загрози демократії в Україні.

У **Висновках** до дисертаційного дослідження викладено основні результати дисертаційної роботи, які були отримані в ході дослідження.

Розглянуто основні концептуальні напрями наукового вивчення демократичного та недемократичного політичного режиму. З'ясовано сутність поняття режиму, проведено розмежування понять «державний режим» та «політичний режим». Встановлені основні елементи політичного режиму, конфігурація яких обумовлює формування того чи іншого типу

політичного режиму. Доведено, що до них належать: рівень гарантованості демократичних прав і політичних свобод особистості, партійна система, виборча система, структура інститутів верховної влади, принцип легітимності органів державної влади, способи прийняття політичних рішень, ступінь відповідності офіційних конституційних і правових форм політичним реаліям, характер ставлення владних структур до правових основ державного і суспільного життя тощо.

Визначено джерельну базу дослідження, яку склали праці вітчизняних та зарубіжних вчених-політологів, філософів, соціологів та істориків, а також емпіричні дані. Так, для проведення аналізу гібридних режимів використано емпіричні дослідження виміру рівня демократичності перехідних країн міжнародної неурядової організації Freedom House у рамках дослідницької моніторингової програми Nation in transit, прикладні дослідження трансформаційних процесів Фонду Бертельсмана, соціологічний аналіз громадськості перехідних країн австрійського вченого К. Херпфера у рамках дослідницької програми «Барометр нових демократій» тощо.

Встановлено, що переважна більшість сучасних авторитарних режимів – це мусульманські держави (Іран, Лівія, Єгипет), так звані соціалістичні (комуністичні) країни (КНР, КНДР, Куба), традиційні монархії (Бутан) або ж «неідеологічні» військові диктатури. Встановлено, що за соціальним змістом авторитарні режими можуть мати як консервативно-стабілізуючу (М'янма, Іран, Судан), так і модернізаторську спрямованість (Марокко, Пакистан).

Показано, що загалом в світі нараховується (залежно від критеріїв та враховуючи спірні ситуації) понад 80 держав з авторитарними режимами (включаючи гібридні).

З'ясовано, що більше всього авторитарних режимів, включаючи й тоталітарні, зберігається в Африці, у Східній, Південній та Південно-Східній Азії, на Близькому Сході, пострадянському просторі, у Латинській Америці. Майже відсутні такі режими в Західній та Центрально-Східній Європі, Північній Америці та в Океанії.

Визначено характерні особливості феномену гібридних режимів: більш жорсткіша зовнішньополітична поведінка, менша захищеність малого бізнесу, наявність значних проблем із забрудненням навколишнього середовища, а частіше порушення функціонування системи формальних демократичних інститутів.

Сформульовані критерії розмежування різних типів гібридних режимів, а саме: рівень дотримання принципів «електоралізму» та «конституціоналізму», тобто ступінь вільної реалізації свободи виборів, фіксації та механізмів забезпечення політичних прав, ступінь реалізації принципу верховенства права, а також диференційованість та забезпеченість соціальних прав в державі.

Обґрунтовано, що успіх демократичних перетворень залежить не тільки від інституційних і структурних змін (які мають провідне значення на початкових фазах переходу), а й від стану політичної культури та ступеня

розповсюдженості та підтримки демократичних цінностей в суспільстві (одного з найбільш важливих факторів під час консолідації демократії).

Узагальнено світовий досвід реверсивного транзиту від демократії до авторитаризму. Детальному аналізу піддано Грузію часів президентства М. Саакашвілі, як найяскравіший приклад реверсивного транзиту. Визначені характерні риси такого переходу: обмеження свободи слова, кумівство, насильницьке придушення мирних демонстрацій тощо.

Доведено, що протягом 2010-2014 рр. в Україні відбулось практично повернення до авторитарного режиму. З'ясовано, що такому стану речей сприяли популізм, відсутність консенсусу як всередині суспільства так і на рівні політичної еліти, відсутність повноцінно сформованого середнього класу, тощо.

Визначено походження та прояв авторитарних тенденцій в сучасному соціально-політичному просторі. Доведено наростання останнім часом авторитарних тенденцій в світі, які в глобалізаційних умовах посилюються в Центральній Європі, Євразії, а також на Балканах. Обґрунтовано, що проявляються вони через розбалансовану і часто політизовану систему судочинства країни, неефективну боротьбу з корупцією високого рівня і тиск та залякування журналістів.

Виявлено, що з кінця ХХ ст. до теперішнього часу кількість авторитарних режимів в Європі та Азії збільшилась принаймні вдвічі.-

З'ясовано основні тенденції деформації демократичних режимів в країнах, що трансформуються, та сталих демократіях. До них віднесені так звані «спотворення демократії», «невиконані обіцянки демократії», «загрози демократії» та «крихіткість сучасних демократичних режимів». Обґрунтовано, що перші поділяються на три типи: політичні (конфлікт приватних та громадських інтересів призводить або до придушення перших, або навпаки до їх посилення та надлишкового впливу на владу), ідеологічні (виникає спотворене тлумачення принципів демократії: так, хибна інтерпретація принципу народного суверенітету призводить до його підміни представниками влади, яким народ делегував повноваження і на які втратив вплив; невірна інтерпретація принципу управління більшістю призводить до перевищення нею своїх повноважень та утисків меншин), та моральні (наприклад, зловживання свободою тощо).

Встановлено, що до невиконаних обіцянок можуть бути віднесені: відсутність прямого зв'язку між державою та індивідом (через існування безлічі формальних і неформальних інститутів та організацій), недотримання принципу верховенства суспільного інтересу над приватним (через орієнтацію політиків на своїх потенційних виборців, а не на все суспільство), непоборність принципу елітарності (оскільки в будь-якому випадку існує політична еліта), неможливість участі всіх громадян в прийнятті рішення (призводить до нехтування інтересами частини суспільства), нерівний ступінь реалізації прав і свобод громадян (що призводить до відчуженості від політичного життя).

Доведено, що до загроз демократії необхідно віднести неготовність народу до більш активної участі в політичному житті, відсутність процедур та засобів контролю влади з боку суспільства в державах, що лише стали на шлях демократичних перетворень, наростання олігархічних тенденцій, невідповідність інституційних структур сучасним реаліям (через надлишкову консервативність влади та опору на історичний досвід) та ін. Такий стан речей призводить до формування у державах гібридних режимів, коли відбувається демократизація без лібералізації (демократура) або лібералізація без демократизації (диктабланда).

Показано, що «крихкість сучасних демократій» обумовлена надмірним впливом політичної еліти, загрозою зрощення політичної та економічної еліти, а також впливом на цієї зрощеної еліти на інформаційну гілку влади; закритість політичної еліти; бюрократизація, жорсткий контроль з боку держави по відношенню до громадян.

Проаналізовано та розроблено класифікацію загроз демократії на пострадянському просторі. Виділені політичні (відсутність досвіду демократичного правління), культурні (політична культура авторитарного егалітаризму) і економічні (високий рівень бідності та практична відсутність середнього класу) загрози.

Обґрунтовано, що загрози існують і в країнах зі сталою демократією Західної Європи та Північної Америки, а саме: завищені очікування населення від влади, змагальність цих країн між собою та ін.

Проведений аналіз дозволив дійти до висновку, що поставторитарні трансформації в світі, глобалізаційні процеси та хвилеподібний рух демократичних перетворень призвели до формування двох підходів до розуміння сутності «глобальної демократизації»: уніфікація процесів демократизації за зразком європейської ліберальної демократії та диверсифікація демократії й розширення варіантів розвитку. Доведено, що другий підхід є більш вдалим та результативним і саме його має використовувати Україна під час подальшої трансформації в бік демократії.

Визначено, що розширення демократичних перетворень не завжди приводить до позитивного розвитку, оскільки всередині неї з'являються проблеми, що призводять до спотворення її змісту, зниження рівня довіри населення до влади (через невиконання обіцянок), його відірваності від політичної еліти, завищених очікувань від демократії та низького рівня реальних досягнень. Це спричинено соціальним розшаруванням, недемократичним спадком попереднього ладу, обтяженим традиційними пережитками, революційними перетвореннями, історичними особливостям тощо.

Виділено політичні та соціальні загрози демократії в Україні. Політичні характеризуються відсутністю чіткого механізму стримувань та противаг в системі розподілу влади, велика кількість правових колізій, відсутність середнього класу як опори демократії, відсутність сформованої політичної нації та об'єднуючої її національної ідеї, не сформованість або слабкість

інститутів громадянського суспільства тощо, а соціальні – низьким рівнем віри суспільства в можливість впливати на владу, повноцінно реалізовувати права та свободи, низьким рівнем оцінки ефективності демократичних механізмів відбору політичної еліти в країні та ін.).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Колесник Ю. М. Теоретичні засади дослідження політичного режиму / Ю. М. Колесник // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія : зб. наук. пр. – О. : Фенікс, 2014. – Вип. 7. – С. 177-179.
2. Колесник Ю. М. Деякі чинники функціонування та еволюції політичних режимів / Ю. М. Колесник // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2014. – Вип. 52. – С. 230–234.
3. Колесник Ю. М. Сучасні теоретичні підходи до аналізу політичного транзиту / Ю. М. Колесник // Актуальні проблеми політики зб. наук. пр. – 2015. – Вип. 55. – С. 233-239.
4. Dziubenko Yu. M. Basic reasons and conditions of authoritarian reverse waves: from theory to practice / Yu. M. Dziubenko // Evropský politický a právní diskurz. – 2015. – Svazek 2. – 4 vydání. – S. 267–270.
5. Дзюбенко Ю. М. Детермінанти авторитарних відкатів: загальне та особливе / Ю. М. Дзюбенко // Грані : наук.-теорет. і гром.-політ. альманах. – 2015. – № 9/3 (125). – С. 50–54.
6. Дзюбенко Ю. М. Основні загрози демократичним змінам у сучасних умовах / Ю. М. Дзюбенко // Гілея : науковий вісник : зб. наук. пр. – Київ, 2015. – Вип. 101 (10). – С. 424–427.
7. Dziubenko Yu. M. Threats to democracy: theoretical analysis / Yu. M. Dziubenko // Перспективи: соціально-політичний журнал. Серія: Політологія. – 2015. – № 4(66). – С. 48-51.
8. Колесник Ю. М. Основні моделі переходу від авторитаризму до демократії / Ю. М. Колесник // Політична наука. Контури міждисциплінарного перетину : матер. IV Конвента МАСПН (м. Одеса, 20-21 березня 2014 р.). – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2014. - С. 171-172.
9. Колесник Ю. М. Деякі підходи до визначення критеріїв типологізації політичних режимів / Ю. М. Колесник // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.): у 2-х т. / ідп. ред. В. М. Др'юмін. – Одеса : Юридична література, 2014. – Т. 2. – С. 199-201.
10. Колесник Ю. М. Трансформація тоталітарних режимів на початку XXI століття / Ю. М. Колесник // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф.

(м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.) : у 2-х т. – Одеса : Юридична література, 2015. – Т. 1. - С. 228-229.

АНОТАЦІЯ

Дзюбенко Ю.М. Феномен гібридних режимів в сучасному політичному просторі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2016.

У дисертації здійснено комплексне дослідження феномену гібридних режимів у сучасному політичному просторі.

Розглянуто основні концептуальні напрями наукового вивчення демократичного та недемократичного політичного режимів. З'ясовано сутність феномену гібридних режимів; визначено його риси; проаналізовано типологію гібридних режимів; з'ясовано особливості окремих його видів.

Проаналізовано досвід гібридних режимів в Україні та світі та визначено походження та прояв авторитарних тенденцій в сучасному соціально-політичному просторі. Проведено аналіз сучасних демократичних та недемократичних трендів в Україні та світі, що дало змогу спрогнозувати авторитарні тенденції на пострадянському просторі, в Латинській Америці, Азії та Африці.

Проведено аналіз сучасних проявів деформації демократичних режимів, що дало змогу виявити загрози демократії в сучасній Україні. Розроблена класифікація таких загроз і виділені найбільш важливі політичні та соціальні загрози.

З'ясовано тенденції деформації демократичних режимів в країнах, що трансформуються, та сталих демократіях.

Ключові слова: політичний режим, гібридний режим, політичний транзит, демократичний транзит, реверсивний транзит, загрози демократії, деформація демократичного режиму, дефектна демократія, демократура, диктабланда, авторитаризм.

АННОТАЦИЯ

Дзюбенко Ю.М. Феномен гибридных режимов в современном политическом пространстве. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2016.

В диссертации осуществлено комплексное исследование феномена гибридных режимов в современном политическом пространстве.

Рассмотрены основные концептуальные направления научного изучения демократического и недемократического политического режимов. Выяснена сущность феномена гибридных режимов; определены его черты; проанализирована типология гибридных режимов; выявлены особенности отдельных его видов.

Проанализирован опыт гибридных режимов в Украине и мире и определены происхождение и проявление авторитарных тенденций в современном социально-политическом пространстве. Проведен анализ современных демократических и недемократических трендов в Украине и мире, что позволило спрогнозировать авторитарные тенденции на постсоветском пространстве, в Латинской Америке, Азии и Африке.

Проведен анализ современных проявлений деформации демократических режимов, что позволило выявить угрозы демократии в современной Украине. Разработана классификация таких угроз и выделены наиболее серьезные политические и социальные угрозы.

Выяснены тенденции деформации демократических режимов в трансформирующихся странах, и устоявшихся демократиях.

Ключевые слова: политический режим, гибридный режим, политический транзит, реверсивный транзит, угрозы демократии, деформация демократического режима, дефектная демократия, демократура, диктабланда, авторитаризм.

Summary

Dziubenko Yu. M. The phenomenon of hybrid regimes in modern political space. – Manuscript.

Thesis for PhD degree in political science, the specialty 23.00.02 – political institutions and processes. – State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odesa, 2016.

The thesis presents a comprehensive study of the phenomenon of hybrid regimes in modern political space.

The basic conceptual directions of scientific study of democratic and non-democratic political regimes were considered. The work defines the essence of hybrid regimes, determines its features, and analyzes the typology of hybrid regimes and features of its particular types.

The features of particular types of hybrid regimes were defined, which helped during analysis of trends in further deformation of democratic regime in Ukraine and Georgia to establishing a model of political transformation and offer a definition of «reverse transit», which is characterized by a complete transition from democracy to authoritarianism with the preservation of «democratic simulated institutions».

Experience of hybrid regimes in Ukraine and world was analyzed and determined the origin and manifestation of authoritarian trends in contemporary socio-political space. The analysis of contemporary democratic and non-democratic trends in Ukraine and abroad allows us to predict authoritarian trends

in the former Soviet Union, Latin America, Asia and Africa.

Based on reports of Freedom House as part of the research monitoring program Nation in Transit, the thesis identifies origin and manifestation of authoritarian trends in contemporary socio-political space. It proves the increase of authoritarian trends in the world in recent years, intensified by globalized conditions in Central Europe, Eurasia, and the Balkans (Macedonia, Bosnia and Herzegovina and Montenegro). These trends occur due to misbalanced and often politicized judicial system of a country, inefficient struggle with high-level corruption and pressure and intimidation of journalists.

The analysis showed that from the late XX century to date the number of authoritarian regimes in Europe and Asia increased at least twice. Thus, in 1995, only Belarus, Turkmenistan and Uzbekistan were recognized as such, but in 2010's Azerbaijan, Hungary, Tajikistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, Russia, and Ukraine joined that list. It was found that authoritarian trends are also evident in Croatia, Albania, Serbia, Kosovo, Macedonia and others. Established that some positive changes have such countries as the Czech Republic (the only in South-Eastern Europe demonstrates progressive democratization movement without reversing trends), Romania (which has achievements in the fight against corruption) and Poland (judicial reform).

Democratic and non-democratic trends of transition were characterized; according to it the Middle East and North Africa are democratically behind all other countries. In general, democratic values and institutions are still underdeveloped in the region, even after revolutions of 2011. Only Tunisia has made successful progress towards democracy based on its relatively strong parliament and a relatively weak president, that is in fact very rare model of government in the region where most countries have infinitely strong (powerful) head of state (only Lebanon and, in part, Kuwait have similar government model). East European, Caucasian and Central Asian countries of post-Soviet Eurasia since 2014 have obtained authoritarian trends, caused by Russia's interference in the internal affairs of most post-Soviet countries. Countries of Oceania and Indonesia are characterized by the fact that authoritarian governments are still exceeding the number of democracies in Asia, either because they have together stood the momentum of democratization (China, Laos, North Korea), or because reverse waves started before the stage of democratic consolidation (Afghanistan, Cambodia, Thailand).

The thesis defines current trends of deformation of democracies as in sustainable democratic countries of Western Europe and North America, so in countries that are in the process of transformation. It was concluded that in the process of global democratization the trend for hybrid regimes will be spread; only the use of a different approach – diversification of democracy and expansion in options of democratic development will contribute to the weakening of the abovementioned trends.

The analysis of contemporary manifestations of deformation in democratic regimes helped to identify the threat to democracy in Ukraine today. The

classification of threats is developed in the thesis and the most important political and social threats are highlighted.

The trends of deformation of democratic regimes were shown in transforming countries and established democracies.

Key words: political regime, hybrid regime, political transition, reverse transition, threats to democracy, deformation of a democratic regime, defective democracy, democradura, dictablanda, authoritarianism.